



Research Paper

Collective Memory and Urban Space: The Function of Time-Space Order in the Comparative Representation of the City's Group-Based Memory (Case Study: Qur'an Gate, Shiraz)

Ali Heydari¹ , Mahsa Sholeh^{*2} , Sahand Lotfi³ 

¹ M.A. Student, Department of Urban Planning and Design, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran

² Associate Professor, Department of Urban Planning and Design, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran

³ Associate Professor, Department of Urban Planning and Design, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran



[10.22080/usfs.2024.26630.2414](https://doi.org/10.22080/usfs.2024.26630.2414)

Received:

January 27, 2024

Accepted:

May 7, 2024

Available online:

September 8, 2024

Keywords:

Collective Memory, Urban Space, Qur'an Gate, Shiraz, Atlas-Ti

Abstract

Uninterrupted urban development has brought significant changes in urban spaces, and the concept of the collective memory of space users has also been affected. These developments have been associated with social isolation and reduced social interactions. Collective memory is defined as the shared experience of people in social and spatial groups. Therefore, the present research aims to achieve results such as how to form factors affecting the formation of collective memory in the minds of different groups using the space. A semi-structured, in-depth interview technique was employed to identify the nature of the influential factor in collective memory. Interviews were conducted with 90 people who referred to the urban space. To analyze the data, the qualitative content analysis method and Atlas-ti software were used, and critical points were extracted and linked in the form of codes from the primary texts of the interviews. Then, these codes were used to describe the relevant content in the interviews, and maps and graphical outputs were created to analyze the intensity of the impact of each quality according to different groups of visitors to the spaces. Finally, the Arc-GIS software and the Euclidean distance tool were used to analyze the points specified for the expression of each quality based on the explanations of the interviewees until the distribution of the qualities in the studied urban space and the intensity of their impact. The research results underscore the crucial role of the physical elements of urban spaces and their social interactions in forming and transmitting collective memories. These findings demonstrate that social interactions, physical elements, and various events are intertwined, shaping the city's cultural, social, and mental image, which are instrumental in creating collective memories.

Copyright © 2024 The Authors. Published by University of Mazandaran. This work is published as an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

*Corresponding Author: Mahsa Sholeh

Address: Department of Urban Planning and Design, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran
Tel: 09127012447
Email: v.heidarnattaj@umz.ac.ir

1. Introduction

Uninterrupted urban development has brought significant changes in urban spaces, and the concept of the collective memory of space users has also been affected. These developments have been associated with social isolation and reduced social interactions. *Collective memory* is defined as the shared experience of people in social and spatial groups. Maurice Halbwachs (1877-1945) reviewed this idea in his seminal book, *La Mémoire Collective*, posthumously published in 1950, demonstrating that collective memory differs in diverse groups. Also, the importance of memory has been noticed for a long time, and the concept was examined from the perspective of Halbwachs and his sociological theories. Moreover, Aldo Rossi is the first person to investigate the concept of collective memory as a part of urban planning and architecture. In his view, the influence of time and history in remembering events and collective memory has also been considered.

On the other hand, by emphasizing the importance of time and place for collective memory, Halbwachs shows the differences between different groups in remembering events and experiences. Memories need a time reference, and the passage of time plays a vital role in retrieving events. With the knowledge of these concepts and the importance of identifying memory-making factors in different groups using urban spaces, the continuity and reproduction of collective memory characteristics in historical urban spaces will be felt. Therefore, the present research aims to achieve results such as how to form factors affecting the formation of collective memory in the minds of different groups using the space. As a result, the importance of collective

memories and their impact on culture and society has been considered by confronting urban developments and urban space changes. The main discussion is how the elements of the urban space, social interactions, and events affect the collective memory of people and how these memories can express cultural and social differences among different people who use urban spaces. This review primarily focuses on the importance of physical elements in increasing social connections and strengthening the sense of belonging to urban spaces. The origin and importance of collective memory over time and the role of time and place in remembering events and experiences are also part of this crucial issue. These issues should be analyzed to investigate the impact of various factors on the formation of collective memory and its different effects on different groups using urban spaces.

2. Research Methodology

According to Halbwachs's views, space users or clients should be divided into different categories to identify how the nature of collective memory takes form. Therefore, these clients are divided into the following three groups:

1. Local clients (native residents of Shiraz city);
2. Traveler clients (people who have visited Shiraz for a travel visit);
3. Immigrants (people with many years of residency background in Shiraz).

A semi-structured, in-depth interview technique was employed to identify the nature of the influential factor in collective memory. Interviews were conducted with 90 people who referred to the urban space. In order to analyze the data, the qualitative content analysis method and



Atlas-ti software were used, and critical points were extracted and linked in the form of codes from the primary texts of the interviews. Then, these codes were used to describe the relevant content in the interviews, and maps and graphical outputs were created to analyse the intensity of the impact of each quality according to different groups of visitors to the spaces. Finally, the Arc-Gis software and the Euclidean distance tool were used to analyse the points specified for the expression of each quality based on the explanations of the interviewees until the distribution of the qualities in the studied urban space and the intensity of their impact.

3. Research Findings

The findings from previous studies on collective memories in urban spaces reveal that various aspects of spatial experience, such as physical location, activities, history, and personal values, contribute to the formation of collective memories. Moreover, the transformations and reconstructions of urban spaces are shaped by social, mental, and symbolic elements. The research results underscore the crucial role of the physical elements of urban spaces and their social interactions in forming and transmitting collective memories; specifically, for individuals connected to the city's history and culture, the presence of physical elements instils a sense of belonging to the space and fortifies collective memories. These findings demonstrate that social interactions, physical elements, and various events are intertwined, shaping the city's cultural, social, and mental image, which is instrumental in creating collective memories.

4. Conclusion

The present research concluded that social interactions, events, and physical elements in urban spaces are intermingled, forming the mental image of the city's culture and society. Physical elements, especially for native users, foster a sense of belonging to the space and rekindle collective memories. On the other hand, attention to physical elements in the design of urban spaces can strengthen social interactions and increase the feeling of belonging to the space, which makes it possible to strengthen collective memories and create cultural and social activities in urban spaces. The formation of collective memory for immigrant users is also possible by enhancing social interactions and behavioural settings.

As a result, the urban space becomes more memorable in the eyes of clients. Therefore, it is recommended to pay attention to physical elements in the design and development of urban spaces to strengthen social interactions and behavioural positions and increase the feeling of belonging to the space for people. These actions can appear as cultural and social activities in urban spaces and strengthen collective memories. On the other hand, creating a foundation for creating collective memories for passenger users can be made possible by strengthening social interactions and creating behavioural camps because the mentioned cases are more prominent in the minds of the visitors and are remembered.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

The authors contributed equally to the conceptualization and writing of the

article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons who provided scientific consulting for this paper.





علمی پژوهشی

خاطره جمعی و فضای شهری: نقش‌پذیری نظام زمان - فضا در بازنمود تطبیقی گروه‌مبنای خاطره شهر (نمونه موردی: دروازه قرآن شیراز)

علی حیدری^۱ ID، مهسا شعله^{۲*} ID، سهند لطفی^۳ ID

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
^۲ دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
^۳ دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

[10.22080/usfs.2024.26630.2414](https://doi.org/10.22080/usfs.2024.26630.2414)

چکیده

فضاهای زیستی مملو از خاطراتی‌اند که جایگاهی شایسته در اذهان استفاده‌کنندگان از فضا دارند. خاطراتی که گاه فردی‌اند و با حریم‌خصوصی فرد درآمیخته، و گاه جمعی و در میان همه استفاده‌کنندگان از فضا و اعضای جامعه، مشترک. به‌واسطه حضور در فضا، گذر زمان و مراجعه مجدد به فضای مذکور، نوعی حس تداعی در رخدادها و کالدها در اذهان مراجعین شکل می‌گیرد و به‌مرور نقش می‌بندد و خاطره جمعی نمایان می‌شود. در این پژوهش به بررسی ماهیت خاطره جمعی به‌عنوان یک پدیده پیچیده و چندبعدی متکی به ذهنیت افراد در فضای دروازه قرآن شهر شیراز پرداخته شده است. در این راستا چگونگی نقش‌پذیری نظام شکل‌گیری خاطره جمعی در بازنمود تطبیقی گروه‌مبنای خاطره شهر و عوامل مؤثر بر آن مورد نظر است. بدین منظور از تکنیک مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته با گروه‌های سه‌گانه مراجعه‌کنندگان به فضای شهری استفاده شده و اطلاعات با روش تحلیل محتوای کیفی و نرم‌افزار AtlasTi مورد بازخوانی قرار گرفته‌اند. کدهای ابعاد بدست آمده از این تحلیل برای تشریح محتوای مرتبط در مصاحبه‌ها و تحلیل شدت تأثیر هر کیفیت با توجه به گروه‌های مختلف مراجعه‌کنندگان به فضاها استفاده شده است. در ادامه به کمک نرم‌افزار ArcGIS و ابزار تحلیلی Euclidean distance کیفیت‌های شناسایی شده مکان‌مبنا و نحوه پخشایش آنها تحلیل شده‌اند. نتایج نشان داده‌اند که تعاملات اجتماعی، رویدادها و عناصر کالبدی در فضاهای شهری با یکدیگر عجین شده و تصویر ذهنی از فرهنگ و اجتماع شهر را شکل می‌دهند. خاطره جمعی عمدتاً محصول تعاملات اجتماعی و قرارگاه‌های رفتاری است و به گونه‌ای وابسته به ذهنیت افراد و شرایط جامعه مورد مطالعه قابل تعریف است.

تاریخ دریافت:

۲۷ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۸ شهریور ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

خاطره جمعی، فضای شهری، دروازه قرآن شیراز، AtlasTi

* نویسنده مسئول: مهسا شعله

آدرس: دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری،

دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

تلفن: ۰۹۱۲۷۰۱۲۴۴۷

ایمیل: msholeh@shirazu.ac.ir



۱ مقدمه

امروزه توسعهٔ عنان‌گسیختهٔ شهری به‌ویژه در کلان‌شهرها منجر به تحولاتی ژرف در محیط‌های فیزیکی، فعالیت‌ها و تجربیات مکان شده و در نتیجه، دگرگونی‌های عمیق در معنا و حافظهٔ جمعی پدیدار گشته است. در همین راستا شهرها و سکونتگاه‌های انسانی با خطر فروپاشی ارزش‌ها و دگرگونی آداب فکری و زیستی و تحول در رابطه انسان با جهان و طبیعت روبرو شده و انسجام دیرینهٔ کالبدی، اجتماعی و فرهنگی را در این سکونتگاه‌ها از میان برده است. در چنین شرایطی، خاطرات جمعی شهروندان رو به فراموشی نهاده شده و با شهرهایی بیگانه با گذشته روبرو هستیم که روح و مفهوم آنها به کلی دگرگون گشته است (دانش‌پور^۱ و دیگران، ۲۰۲۱). از سویی انزوای طلبی و کاهش محسوس تعاملات اجتماعی یکی از اصلی‌ترین مشکلاتی است که روزمرگی جوامع انسانی را هدف قرار داده است. خاطرهٔ جمعی، خاطرهٔ مشترک افراد از وقایع و رویدادهای تجربه‌شده به‌وسیلهٔ آن‌ها، تحت عنوان عضوی از گروه، در چارچوبی اجتماعی و فضایی است. وقایع در شهر خاطرات را می‌سازند و خاطرات، زندگی می‌آفرینند. آلدوروسی عقیده داشت که شهرها خود خاطرهٔ جمعی شهروندان محسوب می‌شوند، خاطراتی که در پیوند با اشیاء و مکان‌ها شکل گرفته است (Rossi, 1982:130). شهر و معماری آن مردم را قادر می‌سازد تا «معنا» را خلق کنند، بازتولید کنند، به خاطر بسپارند و در نهایت آن را حفظ کنند (Cilli & Ozbayraktar, 2022:177). رویدادها و تعاملات انسان است که فضا را خاطره‌انگیز کرده و هم‌پیوند با تجارب پیشین و آتی

او قرار گرفته و در این حالت است که پدیده‌های به نام خاطرهٔ جمعی پدیدار می‌شود که در گذر زمان در ذهن شهروندان مانده و تبدیل به جزئی از هویت اشتراکی جامعه می‌شود. هر عصری تلاش می‌کند تا خاطره را ترمیم و بازسازی کند تا در خدمت اهداف معاصر خود باشد، از طرفی حافظهٔ جمعی، هنر تغییر شکل گذشته در راستای علایق گروه‌های امروزی است (Land, 2023:1012). خاطره‌انگیزی فضاهای شهری یکی از شاخصه‌های کیفی محیط است. با بررسی نوشته‌های موریس هالبواکس در زمینهٔ مفهوم خاطره و خاطرهٔ جمعی می‌توان دریافت که ماهیت خاطرهٔ جمعی گروه‌های مختلف مراجعه‌کننده به فضاهای شهری دارای تفاوت‌های بسیاری است (Halbwachs, 1992:182). همین امر موجب تشکیل گونه‌های مختلف خاطره در اذهان گروه‌های مختلف می‌شود. خاطرات برای شکل‌گیری نیازمند یک مرجع زمانی هستند. گذشت زمان و سیر تطور تاریخی عامل مهمی در به یاد آوردن وقایع و رویدادهاست (Lewika, 2008:218). درحالی‌که در پس هر خاطرهٔ جمعی، یک رویداد دیده می‌شود (محمدی و مینایی^۲، ۲۰۲۳). بنابراین با هدف ارائهٔ شناسایی عوامل خاطره‌ساز در گروه‌های مختلف استفاده‌کننده، تداوم و بازتولید ویژگی‌های حافظهٔ جمعی در فضاهای شهری تاریخی پژوهش حاضر انجام شده است. در این پژوهش، به بررسی ماهیت خاطرهٔ جمعی به‌عنوان یک پدیده پیچیده و چندبعدی متکی به ذهنیت افراد در فضای دروازه قرآن شهر شیراز پرداخته شده است. در این راستا چگونگی نقش‌پذیری نظام شکل‌گیری خاطرهٔ جمعی در بازنمود تطبیقی گروه‌مبنای خاطره شهر و عوامل مؤثر بر آن مورد نظر است (شکل ۱).

^۱ Daneshpour

^۲ Mohammadi & Minaei



شکل ۱- شرح مسأله پژوهش (نگارندگان)

متفاوتی از گذشته تولید می‌کنند (Halbwachs, 1992:182). جامعه به جزء جزء اجزای تشکیل‌دهنده آن خلاصه نمی‌شود. زندگی جمعی در طول تاریخ امتداد دارد و پدیده‌ای منقطع نیست و این احساس در فرد افراد اعضای یک جامعه، در قالب حافظه جمعی است (khosrokhavar, 2004:103). در حافظه جمعی ماده وجود ندارد، بلکه تنها صور خیالی است، صور خیالی که بتوان در ذهن تجسم کرد. بر همین اساس درک محیط‌های شهری فرایندی ذهنی تلقی می‌شود. انسان پیام‌های حسی محیط را دریافت کرده و تصاویری از آن می‌سازد که همان خاطرات محیط هستند (دشتگرد و اکبری، ۲۰۲۳). بنابراین جای‌جای شهر مملو از فضاهایی است که صور خیالی شهروندان در آن نقش می‌بندد. آن‌گونه که خود شهر حافظه جمعی مردمش است (Rossi, 1982:130). خاطرات برای شکل‌گیری نیازمند یک مرجع زمانی هستند (Halbwachs, 1980:89). گذشت زمان و سیر تطور تاریخی عامل مهمی در به یاد آوردن وقایع و رویدادهاست. همچنین از آنجاکه خاطرات جمعی مانند حافظه تاریخی یک ملت از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند در نتیجه سابقه و زمان سکونت در یک شهر، عامل تقویت خاطرات

۲ مبانی نظری

۲.۱ مفهوم خاطره جمعی

در لغت‌نامه دهخدا واژه «خاطره» چنین تعریف شده است: اموری که بر شخص، گذشته باشد و آثاری از آن در ذهن شخص مانده باشد، گذشته‌های آدمی، وقایع گذشته که شخص آن را دیده یا شنیده است. دیده‌های گذشته یا شنیده‌های گذشته (دهخدا، ۱۹۳۱، ۶۴). سبک زندگی شهرنشینی منزوی‌تر شدن انسان‌ها را به دنبال دارد، در عین حال نمی‌توان این واقعیت را انکار نمود که بخش عظیمی از هویت و زندگی ما جمعی و متصل به دیگران است، دیگرانی که حتی نمی‌شناسیم اما با آن‌ها نقاط مشترک بسیار داریم. درواقع ما علاوه بر حافظه فردی خود یک حافظه جمعی نیز داریم که دربردارنده خاطرات، عقاید، ارزش‌ها و باورهای مشترک با دیگران است (Pakzad, 2012:178). خاطره ممکن است جمعی یا فردی باشد. حافظه جمعی بازنمایی از گذشته‌ای است که اعضای یک گروه مانند یک نسل یا مردم یک کشور به اشتراک می‌گذارند. یادآوری با مشارکت در زندگی جمعی شکل می‌گیرد و گروه‌های مختلف روایت‌های

² Dashtgard&Akbari

¹ Dekhoda



تخته‌سیاه نمی‌تواند چیزی را که زمانی در آنجا نوشته شده بود به خاطر بیاورد. تابلو نمی‌تواند به‌واسطه آنچه قبلاً روی آن نوشته شده بود حائز اهمیت باشد و ممکن است به‌راحتی ارقام جدیدی اضافه شوند. اما مکان و گروه هر یک اثر دیگری را دریافت کرده‌اند (Halbwachs, 1980:130).

شناسه فرهنگی-اجتماعی: ماهیت اجتماعی خاطره علاوه بر آشکارا ساختن ارتباط با فضای شهری به این مهم اشاره می‌کند که بستر شکل‌گیری خاطرات جمعی بایستی محلی برای وقوع تعاملات اجتماعی نیز باشد (میرمقتدایی^۱، ۱۳۸۸:۸). بدین ترتیب شکل‌گیری خاطرات در قلمرو سکونت‌گاه‌های جمعی یعنی شهر و محله‌های آن ممکن است. برای شکل‌گیری خاطره علاوه بر بستر کالبدی یادشده و زمان حضور در آن، یک بستر اجتماعی نیز بایستی وجود داشته باشد تا کاربران به‌واسطه تعاملات اجتماعی صورت گرفته، در رقم زدن خاطره سهیم شوند (Lewika, 2008:1-23).

۲،۳ فرایند تکوین خاطره

خاطره، پس از پیدایش واقعه، در ذهن ساکنان شکل می‌گیرد (میرمقتدایی، ۲۰۰۹:۸) یا به عبارتی خاطره هیچ‌گاه بدون واقعه در خیال آدمی نقش نمی‌گزیند (حبیبی^۲، ۲۰۰۱:۱۶). وقوع رویداد در یک فضا، به شکل‌گیری تصاویر فضایی ذهنی برای اعضای گروه می‌انجامد. همین تجربی بودن رویداد توسط فرد است که تمایز میان تاریخ و خاطره را سبب می‌شود، خاطره از دیدگاه هالبواکس، ریشه در تجارب زنده افراد دارد (Boyer, 1996:26). از دیگر سو این رویداد به فضا معنا بخشیده و آن را به مکان تبدیل می‌کند. حال برای اینکه این مکان تثبیت شده و به حیات خویش ادامه دهد، نیازمند رجوع مجدد گروه است. گروه نیز در صورتی به مکان مراجعه خواهد کرد که مکان تداعی‌کننده خاطرات جمعی برای آنها باشد. رجوع مجدد گروه، زمینه‌ساز وقوع رویدادهایی تازه می‌گردد که معنای مکان را غنی‌تر

جمعی است (Lewika, 2008:218). بدیهی است که آنچه بر ذهن آدمی نقش بسته و در یاد و خاطر وی باقی باشد و گاهی آن را تداعی کند خاطره است. خاطره جمعی خاطره وقایع و رویدادهای تجربه‌شده توسط فرد در چارچوبی اجتماعی و در تعاملی دوسویه میان فرد و گروه از طریق به یادآوردن افراد، اشیا، مکان‌ها و تجربیات و با استفاده از ابزارهای تداعی معانی است. به عبارت دیگر خاطره جمعی به معنای خاطرات مشترک میان گروه‌ها و جوامع است (Lewika, 2008:218). خاطره مبنی بر دو عنصر زمان و مکان است و مفهوم خاطره و خاطره جمعی رابطه دوسویه‌ای با مکان، هویت مکان و دل‌بستگی و تعلق به یک مکان دارد (شعله و زراعتی، ۲۰۲۳).

۲،۲ تکوین خاطره جمعی

شناسه زمانی: لازمه شکل‌گیری خاطرات، یک مرجع مشخص زمانی است. سیر تطور تاریخی عامل اثربخشی در به خاطر آوردن وقایع و رویدادها است. خاطرات جمعی همانند حافظه تاریخی یک ملت از یک نسل به نسل‌های واپسین منتقل می‌شوند. در نتیجه پیشینه و مدت‌زمان سکونت در یک مکان، عامل مؤثری بر تقویت خاطرات جمعی است (Lewika, 2008:10).

شناسه ادراک ذهنی: تجربیات متنوع افراد اعم از سطح تحصیلات، شغل و چگونگی ارتباط وی با محیط پیرامون و نهایتاً نوع ادراک فرد از محیط، تأثیر بسزایی در شکل‌گیری خاطره جمعی دارد. در عین حال چگونگی تعامل کاربران یک فضای شهری در نوع ادراک و چگونگی شکل‌گیری خاطره جمعی غیرقابل کتمان است.

شناسه فضایی: تصاویر فضایی نقش مهمی در حافظه جمعی دارند. هالبواکس براین باور است که مکانی که یک گروه اشغال می‌کند مانند تخته‌سیاه نیست، جایی که فرد می‌تواند در آن ارقام را به دلخواه بنویسد و پاک کند. هیچ تصویری از

² Habibi

¹ Mirmoghtadaee



دارد که محیط‌های واقعی خاطره‌انگیز ناپدید شده‌اند و نیاز جامعه به بازنمایی چیزی است که ظاهراً دیگر وجود ندارد (Nora, 1996). تنها در این صورت است که فضا به مکانی مملو از خاطره برای تمامی نسل‌ها و گروه‌ها تبدیل خواهد شد. به بیان جامع‌تر خاطره به یاد آوردن وقایع و رویدادهای تجربه‌شده توسط فرد از طریق به یادآوردن افراد، اشیاء، مکان‌ها و تجربیات و با استفاده از ابزارهای تداعی معانی است (شکل ۲).

خواهد نمود. بنابراین چرخه‌ای شکل می‌گیرد که در آن گروه، مکان و خاطره جمعی برای تداوم و بقا به یکدیگر نیازمندند. آنچه بایستی در رابطه میان مکان و خاطره جمعی مدنظر قرار گیرد آن است که مکان وقوع خاطره بایستی انعطاف‌پذیر بوده و خود را با تغییرات ناشی از زمان و رویدادهای تازه تطابق دهد. خاطرات ما از طریق مصنوعات فیزیکی از جمله خیابان‌های شهر، بناهای تاریخی و اشکال معماری و آثار به زمان حال منتقل می‌شود (Boyer, 1996:66-67). ایجاد فضاهای خاطره‌انگیز به این دلیل اهمیت



شکل ۲- فرایند تکوین خاطره جمعی (نگارندگان)

رابطه با خاطره به‌عنوان پدیده‌های فردی تغییر داد (Gutierrez, 2012, 24) و توجه صاحب‌نظران به‌ویژه در عرصه جامعه‌شناسی را به جنبه‌های اجتماعی خاطره معطوف نمود. او در کتاب "خاطره جمعی" به تکمیل نظریه خود در رابطه با خاطره جمعی پرداخت. هالبواکس به تشریح تفاوت میان خاطرات فردی، جمعی و تاریخی و نیز پاسخگویی به نقدهای مطرح‌شده به آثار پیشین خود اشاره کرد (Halbwachs, 1992, 2). بر این اساس اکثر کتاب‌هایی که درباره خاطره تألیف می‌شوند از دیدگاه هالبواکس متأثر هستند. لازم به ذکر است که آلدو روسی نخستین کسی است که مفهوم خاطره جمعی هالبواکس را وارد ادبیات معماری و شهرسازی نمود. وی در بخشی از معروف‌ترین

۲٫۴ بازخوانی پیشینه خاطره پژوهی

مفهوم خاطره از دیرباز مورد توجه متفکران و فیلسوفان بوده ولی در عین حال دچار دگرگونی‌های ماهوی بسیار شده است. خاطره دیگر نه گذرگاه زرین و تصور ذهنی ناب برای رسیدن به شناخت و نه تجربه کاملاً شخصی است، بلکه خاطره پدیداری اجتماعی و حلقه وصل افراد با اجتماع است. این نگاه به خاطره با کارهای موریس هالبواکس آغاز گردید. به نظر او دو عنصر مهم یادآوری رخدادهای گذشته زمان و مکان است که معنایی تماماً اجتماعی دارند و انسان‌ها زندگی اجتماعی‌شان را با معنا دادن به زمان و مکان تنظیم می‌کنند. کتاب "چارچوب‌های اجتماعی خاطره" هالبواکس تصور رادیکال را در



به‌مثابه مطالعه ساختار شکل‌گیری مصنوعات شهر. جهت به دست آوردن درک جامع‌تر از پیشینه ادبیات خاطرهٔ جمعی، تعدادی از پژوهش‌های انجام‌شده در جدول خلاصه می‌گردد.

کتابش معماری شهر از شهر به‌مثابه تاریخ یاد کرده و به دو شیوه تاریخی نگاه به شهر اشاره کرده است. نخست شهر به‌مثابه یک عنصر مصنوع مادی که ردپای زمان بر روی آن دیده می‌شود و دیگر تاریخ

جدول ۱- بررسی پیشینه و یافته‌های مرتبط		
نمونه	عنوان	یافته‌ها
Lak & Hakimian (2019)	حافظهٔ جمعی و بازآفرینی شهری در فضاهای شهری: بازتولید خاطرات در میدان بهارستان شهر تهران	از تحلیل محتوای کیفی برای استخراج مقوله‌های اصلی مرتبط با ویژگی‌های حافظهٔ جمعی استفاده و چهار موضوع گسترده از تحلیل پدیدار شد: مکان، فعالیت‌ها/رویدادها، تاریخ، و تصاویر/ارزش‌های شخصی. محیط فیزیکی میدان بهارستان از جمله بناها و بناهای تاریخی آن مهم‌ترین مفهوم برای شرکت‌کنندگان شناخته شد.
Lewicka (2008)	دل‌بستگی مکان، هویت مکان و حافظه مکان: بازیابی گذشته شهر فراموش‌شده	تازه‌واردان به یک مکان در مقایسه با ساکنان طولانی‌مدت درک متفاوتی دارند. تعامل دل‌بستگی مکان و نوع هویت مکانی ممکن است اندازه تعصب قومی را پیش‌بینی کند. دل‌بستگی مکان به‌طور مثبت با علاقه ابرازشده به تاریخ شهر مرتبط است.
Wilson (2005)	حافظهٔ جمعی، ذهن‌های گروهی و تز ذهن گسترده	تجلیات اجتماعی و یافته‌های ذهنی گسترده می‌توانند مبنایی برای پیشبرد پروژه‌های سازنده در علوم انسانی و اجتماعی که برای حافظهٔ جمعی جذاب هستند، فراهم کنند.
همکاران (۱۳۹۶)	واکاوی مفهوم خاطرهٔ جمعی و بازیابی آن در فضاهای شهری با رویکرد نشانه‌شناسی	مفهوم حافظهٔ جمعی و رویکردهای نظری آن و نیز مفهوم نشانه و فضا ساز به‌عنوان رویکرد منتخب در چارچوب «مدل مفهومی» برای سنجش حافظهٔ جمعی متمرکز شده است. رمزگان ادراکی، "تلفیق مؤلفه‌های شکل‌دهنده خاطرهٔ جمعی و رمزگان‌های نشانه شناختی"، بیانگر مؤلفه ادراکی-ذهنی حس خاطرهٔ جمعی است و بیشترین تأثیر را در خاطره‌انگیزی دارد.
حسینی کومله و ستوده (۱۳۹۲)	نقش خاطرهٔ جمعی در باززنده‌سازی بافت‌های شهری ارائه راهکار در ناحیه تاریخی لاهیجان	چگونگی استفاده از خاطرات جمعی شهروندان در جهت احیاء و باززنده‌سازی بافت‌های شهری و راهکارها و تمهیدات استفاده از خاطرهٔ جمعی در باززنده‌سازی شهری
اسمعیلیان و رنجبر (۱۳۹۰)	بررسی تطبیقی مؤلفه‌های مؤثر بر شکل‌گیری و انتقال خاطرات جمعی در فضاهای عمومی شهری	شناسایی سه معیار اصلی کالبد مکان، فعالیت و رویداد مکان و معنای مکان به‌عنوان مفاهیم کلیدی در شکل‌گیری خاطرهٔ جمعی در یک مکان. شناسایی میزان اهمیتی که با توجه به هر یک از مؤلفه‌ها در طراحی محیط و باز زنده سازی آن داریم می‌تواند تا حدودی بستر لازم جهت حضور مداوم جریان زندگی در فضا و ماندگار شدن آن در ذهن جمعی شهروندان را داشته باشد.
میرمقتدایی (۳۸۸)	معیارهای سنجش امکان شکل‌گیری، ثبت و انتقال خاطرات جمعی در شهر	معیارهای غیرکالبدی بیشتر از عوامل کالبدی در شکل‌گیری و ثبت خاطرات جمعی تأثیرگذارند.
شعله (۸۵)	دروازه‌های قدیم در خاطرهٔ جمعی شهر معاصر ریشه‌یابی رشته‌های خاطره‌ای	عناصر و نشانه‌ها لزوماً و تنها به لحاظ فیزیکی واجد اهمیت نیستند، درواقع فرایند تبلور معانی است که در وجوه مختلف بروز می‌یابد و بازیابی خاطره‌های جمعی را ممکن می‌سازد.

¹ Hasani Mianroudi

² Hosseini Koumleh & Sotoudeh Alambaz

³ Esmaeilian & Ranjbar

⁴ Sholeh



۲٫۵ گونه‌بندی خاطره جمعی از نگاه موريس هالبواکس

خاطره جمعی در اوایل قرن بیستم برای اولین بار به‌طور مشروح از طرف هالبواکس فرانسوی که خود از پیروان امیل دورکیم بود مطرح شد (خسروخواهر^۱، ۲۰۰۴: ۱۱۰). هالبواکس خاطره جمعی را ظرفیتی فردی روان‌شناختی می‌داند که به‌طور اجتماعی بروز می‌یابد. اساس شکل‌گیری تفکر وی، اثبات تناقضی است که بین خاطره فردی و جمعی وجود دارد (Wilson, 2005). او حافظه فردی را حافظه شخصی و خودزندگی‌نامه و حافظه جمعی را حافظه اجتماعی و تاریخی نام‌گذاری می‌کند. خاطره اتوبیوگرافیک^۲، خاطره‌ای از چیزهایی است که شخص خود، در طول زندگی‌اش تجربه کرده و می‌تواند به خاطر بیاورد. اما خاطرات تاریخی، دامنه این خاطرات را به جهانی که از تجربه شخصی تجاوز می‌کند، گسترش می‌دهد. این‌ها هنوز چیزهایی هستند که شخص به یاد می‌آورد، حقایقی درباره کس یا چیزی که در مکانی که شخص در آن قرار گرفته، در تاریخ مشخصی قبل از تولد شخص رخ داده است (Halbwachs, 1980, 50-52). هالبواکس بر این باور بود که خاطره جمعی، خاطره دائمی یک گروه و به یادآوری گزینشی و توافق شده میان اعضای همان گروه است و از این منظر چیزی شبیه اسطوره است. از چشم‌انداز معطوف به حال هالبواکس، خاطره جمعی برای شکل‌گیری تصور و درکی که یک گروه از خود دارد ضروری است، از این‌رو باید به‌طور پیوسته برای سازگاری با وضعیت تاریخی تغییر یابد (Eyerman, 2002:7). اگرچه حافظه بر پایه مغز به‌عنوان حامل مادی است، اما تا حد زیادی توسط عوامل اجتماعی محدود شده است (Liao & Dai, 2020:2). بنابراین خاطره جمعی ریشه در تجارب اجتماعی ملموس داشته و در پیوند با چارچوب‌های فضایی و زمانی است، هالبواکس خاطره را ذاتاً پدیده‌ای اجتماعی قلمداد می‌کند. به اعتقاد او خاطرات با بازه‌های زمانی خاص، مکان‌هایی

که مورد بازدید قرار می‌گیرند و با ایده‌ها و تصاویری که متعلق به یک گروه اجتماعی خاص است یادآوری می‌شوند، از این‌رو خاطره با استفاده از پیوند دادن یک فرد به سنت‌های خانوادگی، عادات طبقاتی، باورهای مذهبی یا مکان‌های خاصی به تجربه جهت می‌دهد (Boyer, 1996: 167).

به عقیده هالبواکس خاطره جمعی گروه‌های مختلف دارای تفاوت‌های بسیاری است (Halbwachs, 1992: 182). این تفاوت باعث تشکیل گونه‌های مختلف خاطره در اذهان گروه‌های مختلف می‌شود. خاطرات برای شکل‌گیری نیازمند یک مرجع زمانی هستند. گذشت زمان و سیر تطور تاریخی عامل مهمی در به یاد آوردن وقایع و رویدادهاست. همچنین از آنجایی که خاطرات جمعی مانند حافظه تاریخی یک ملت از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند در نتیجه پیشینه و زمان سکونت در یک شهر، عاملی برای تقویت خاطرات جمعی است (Lewika, 2008: 218). بدین نحو، وقتی صحبت از حافظه تاریخی یک شهر می‌کنیم منظورمان این است که این شهر بستر جریاناتی بوده که ریشه در فرهنگ ساکنان آن دارد. در واقع خاطره به حال آوردن گذشته است و خیال، عاملی به وجود آورنده خاطره جدید است و خیال زمانی شکل می‌گیرد که فضای آن جاری باشد، به زبان دیگر خیابان‌ها، محله‌ها و شهرها با پیشینه‌ی تاریخی که در آن جاری است به بازتولید خاطره‌های جدید توسط صور خیالی اهالی شهر می‌پردازد (Habibi, 2004: 117). این همان خاطره جمعی از نگاه گروه اول یعنی افراد بومی است.

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد به بیانی دیگر از هالبواکس مکانی که یک گروه اشغال می‌کند مانند تخته‌سیاه نیست و تصاویر فضایی نقش مهمی در حافظه جمعی دارند (Halbwachs, 1980:130). این گروه نه تنها فضایی را که در آن وارد شده است تغییر نمی‌دهد، بلکه تسلیم می‌شود و با محیط فیزیکی خود سازگار می‌شود. در چارچوبی که ساخته است

¹ khosrokhavar

² Autobiographical



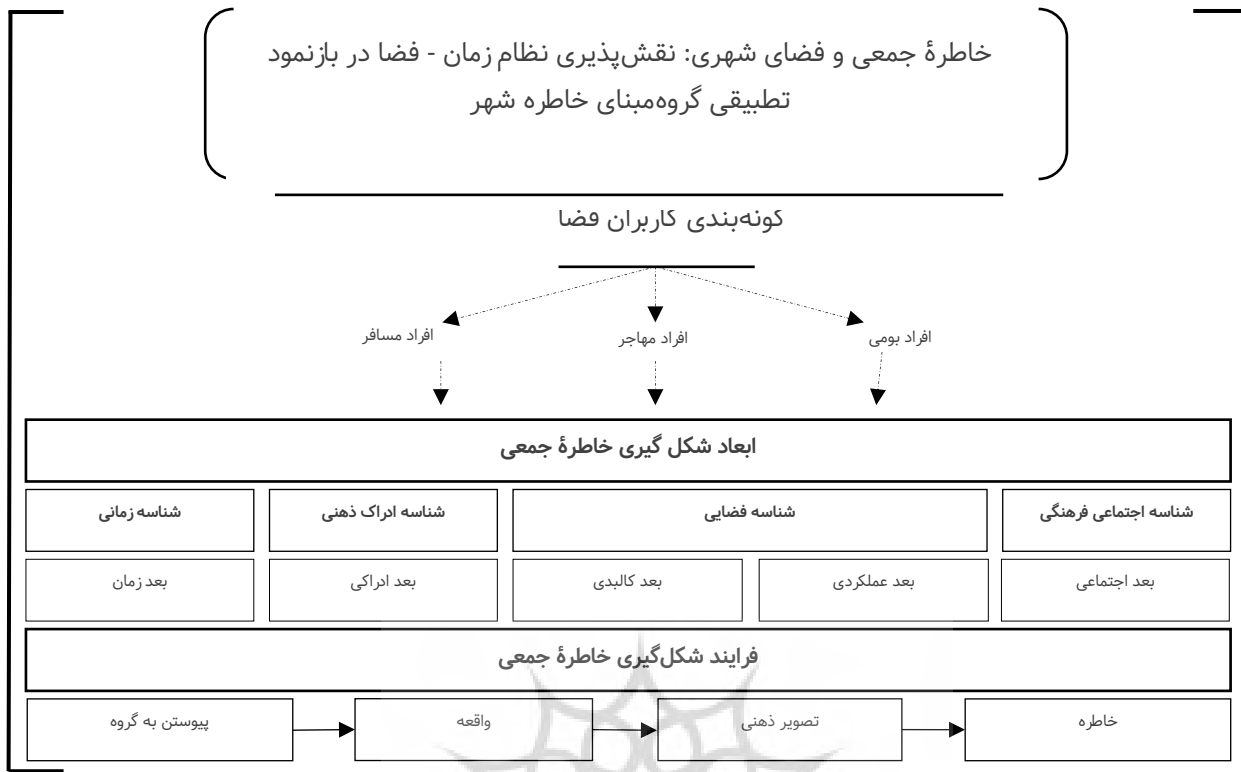
به دنبال بازیابی یا به عبارت بهتر، بازسازی خاطراتش است. زمان به‌تنهایی می‌تواند این کارکرد را انجام دهد، اما فقط تا حدی که آن را به‌عنوان یک رسانه پیوسته و تغییرناپذیر نشان دهیم، همان امروز که دیروز بود، تا بتوانیم دیروز را در امروز بازیابی کنیم. این نوع نگاه و استدلال را افرادی که خاطراتی کمرنگ و دیریاخته در ذهن دارند و به‌دنبال بازشناسی آن هستند، تجربه می‌کنند (Halbwachs, 1980: 117-119). حال این گروه در نوشتار حاضر با عنوان مسافران خطاب شده‌اند. پس از رسیدن به دسته‌بندی مشخصی از کاربران و فضا و تعیین ابعاد مؤثر در شکل‌گیری و شناسایی خاطره جمعی، ضمن در نظر داشتن پیشینه بررسی‌شده، برای کنکاش ابعاد کیفیت فضا پرسش‌هایی به شرح جدول ۲ ارائه می‌گردد.

محصور می‌شود. به‌نحوی که سال‌ها روال عادی در چارچوبی به‌قدری یکنواخت جریان دارد که تشخیص سال‌ها را دشوار می‌کند (Halbwachs, 1980: 131). پس با محیط عجین شده و به‌گروه دوم یعنی افراد مهاجر شهره می‌یابد.

هالباکس می‌نویسد؛ چرا باید تصور کنیم که این‌همه خاطرات دور در آنجا هستند و به ترتیب وقوع اولیه در انتظار ما هستند؟ اگر تنها راه ورود به گذشته ما از طریق این‌همه تصاویر متفاوت بود، که هریک مربوط به رویدادی است که فقط یک بار اتفاق افتاده است، آنگاه ذهن ما هرگز از آن‌ها نمی‌گذرد، بلکه آن‌ها را یکی‌یکی بررسی می‌کند. درواقع، ذهن هر تصویری را مرور نمی‌کند. خود را در زمان، زمان یک گروه معین، لنگر می‌اندازد، و در آنجا

جدول ۲- شناسه‌ها و ابعاد شکل‌دهنده خاطره جمعی (نگارندگان)

پرسش	کیفیت	بعد
آیا افراد غریبه در این فضا با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند؟	تعاملات اجتماعی	بعد اجتماعی
در زمان حضورتان در فضا شاهد چه اتفاقاتی بوده‌اید؟	قرارگاه رفتاری	بعد ادراکی
چه خاطراتی از دروازه قرآن دارید؟	تصویر ذهنی	
آیا سابقه حضور درازمدت در این فضا را دارید؟	ماندگاری	
کیفیت دید به اطراف در این فضا را چگونه ارزیابی می‌کنید؟	کریدورهای طبیعی	بعد کالبدی
کدام ویژگی دروازه قرآن باعث می‌شود تا این فضا در ذهن شما باقی بماند؟	خوانایی	
به نظر شما عناصر موجود در فضا همچنان رنگ و بوی گذشته را در خود دارد؟	ساختار فضایی	بعد عملکردی
دلیل نام‌گذاری این فضا را چگونه ارزیابی می‌کنید؟	دل‌بستگی مکان	
حضور در این فضا برایتان با حس غرور و افتخار همراه می‌شود؟	حس تعلق	بعد زمان
در صورتی که این فضا آسیب ببیند تا چه اندازه آزرده‌خاطر می‌شوید؟	دوره‌های توسعه	
با حضور در فضا، گذشته آن برایتان تداعی می‌شود؟	سیر تطور تاریخی فضا	
از پیشینه تاریخی فضا اطلاعی دارید؟		



شکل ۳- چارچوب مفهومی پژوهش (نگارندگان)

کمتری از مصاحبه‌ها در پژوهش‌هایی با مقیاس گسترده‌تر (Morris, 2015)، بسندگی بازه ۶۰ تا ۹۰ مورد مصاحبه، مورد تأیید قرار گرفت. بر پایه تنوع بافتار حضور یابنده در فضای گردشگرپذیر، مصاحبه‌ها با طیف سه‌گانه: (۱) مردم محلی (ساکنان بومی شهر شیراز)؛ (۲) مسافران (گردشگرانی که صرفاً از شیراز و نقاط دیدنی آن بازدید می‌کنند)؛ (۳) و مهاجران (ساکنان محلی با پیشینه سکونت کوتاه‌تر از مردم محلی) به انجام رسیده است. از این رو با توجه به نتایج به‌دست‌آمده تفاوت در معیارهای خاطره‌انگیزی برای نمایندگان طیف‌های سه‌گانه مشهود بوده که در ادامه شرح داده شده است. پس از مطالعه دقیق ابعاد خاطره جمعی، نرم‌افزار AtlasTi به‌منظور تعیین شاخص‌های اصلی خاطره جمعی مورد استفاده قرار گرفته است. برای فهم بهتر، به شاخص‌ها با چهار شناسه اجتماعی- فرهنگی، فضایی، ادراک ذهنی و زمانی پرداخته شد که هر شناسه به‌نوبه خود شامل یک یا چند بعد بوده است (شکل ۴). در پایان در هر بعد کیفیت‌های

۳ روش تحقیق

با توجه به ماهیت متکثر مفهوم خاطره جمعی به‌مثابه پدیده مورد توجه در پژوهش حاضر، روند تکوین خاطره جمعی، بر پایه نظریه هالبواکس و با تمرکز بر کاربران فضا در چارچوبی کیفی مورد واکاوی قرار گرفته است. به همین ترتیب، جامعه آماری تعریف‌شده، مراجعه‌کنندگان به فضا را که واجد سطوح متفاوتی از آشنایی با محدوده بوده‌اند، شامل می‌شود. به‌واسطه نقش گردشگرپذیری شیراز، طیفی دامنه‌دار از افراد در فضا حضور می‌یابند که به‌صورت بالقوه ذیل جامعه آماری مورد توجه پژوهش قرار گرفته است. در این روند، ابزار اصلی استخراج و تبیین خاطره جمعی، مصاحبه بوده است (Flick, 2022; Fox, 2009; Gubrium & Holstein, 2002). براساس مطالعات انجام‌شده درباره کاربست ابزار مصاحبه در پژوهش کیفی، که بر بسط تئوری وفاق و انگاره اشباع نظری متمرکز بوده‌اند (Guest et al., 2006)، و برآورد روند دستیابی به طرح‌واره‌های شناختی با تعداد نسبی



به صورت متنی وارد نرم افزار AtlasTi شده و کلیدواژه‌های اصلی آن استخراج و به عنوان کد مشخص شدند. کدها مستخرج از متن مصاحبه‌ها بوده، و به همین ترتیب محتوای مرتبط با هر کد در تمامی مصاحبه‌ها ضمیمه شده‌اند. کدها همان نمودهای کیفیت‌های فضای شهری هستند که با استفاده از مشابهت مفهومی مطالب مستخرج از مصاحبه‌ها قابلیت فهرست‌بندی دارند. پس از این مرحله، خروجی‌هایی با فرمت نمودار برای تحلیل شدت اثرگذاری هر کیفیت به تفکیک طیف سه‌گانه مراجعه‌کننده به فضا تهیه شده است. در نهایت، پس از انجام این مراحل برای نیل به هدف پژوهش کیفی، کدهای پرتکرار و مشابه در هر طیف، دسته‌بندی و در قالب نقشه شماره (۱) مکان‌مبنا شد تا درک بهتری از چگونگی استقرار و نمود کیفیت‌های خاطره ساز به ذهن مخاطب القاء شود. اغلب کیفیت‌های فضاهای شهری مرتبط با حافظه جمعی با حضور و تعدد کیفیت‌ها نمود فزون‌تری پیدا می‌کنند، از این رو برای محاسبه فواصل میان مختصات رخداد کیفیت فضایی از نرم افزار ArcGIS استفاده و نقاط مشخص شده برای هر کیفیت به کمک ابزار Euclidean distance تحلیل گردیده است. این فرایند نمایانگر الگوی پخشایش و شدت اثر کیفیت‌های خاطره ساز در فضای شهری مورد مطالعه بوده است (شکل ۴).

فضایی متناظر با شناسه‌ها به همراه پرسشی در جهت نیل به آن کیفیت ارائه گردیده است (جدول ۲).

در این پژوهش از تکنیک مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته با مراجعه‌کنندگان به فضای شهری برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. از مجموع ۹۰ مصاحبه انجام شده، ۳۹ نفر از مشارکت‌کنندگان را خانم‌ها و ۵۱ نفر را آقایان تشکیل داده‌اند. با توجه به ماهیت این نوع از مصاحبه، پرسش‌ها در جریان مصاحبه بسط یافته‌اند. مصاحبه‌ها در فضای پیرامونی دروازه قرآن در فاصله زمانی اول شهریورماه تا اول مهرماه ۱۴۰۲ به انجام رسیده، و به طور میانگین هر مصاحبه ۱۵ دقیقه به طول انجامیده است.

خاطره جمعی محصول مراجعه مجدد و گذر زمان است. از این رو در فرایند مصاحبه، ابتدا پرسش‌هایی در جهت راستی‌آزمایی و یافتن جامعه آشنا با فضای شهری پرسیده شده، و در صورت مواجهه با جامعه هدف فرایند مصاحبه ادامه یافته است. در بخش نظری پژوهش کیفیت فضای شهری خاطره‌انگیز در قالب جدول ۲ به وسیله پرسش‌هایی که برای هر کیفیت تدوین گردید، تشریح شده‌اند. پس از انجام مصاحبه‌ها به منظور تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. کلیه داده‌ها

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

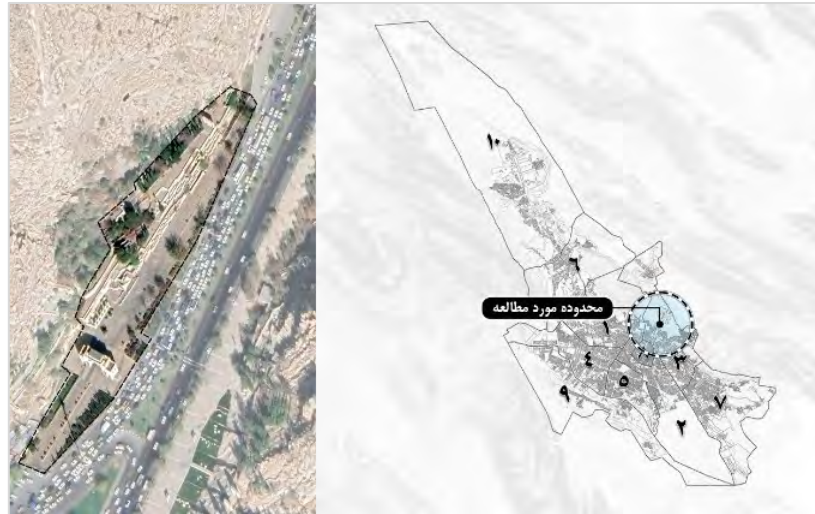


شکل ۴- فرایند انجام پژوهش (نگارندگان)

۳،۱ قلمرو مکانی پژوهش

شایسته در اذهان مراجعین یافته و در آن معمولاً مراسم‌های مختلف فرهنگی برگزار می‌شود. همچنین برخی افراد به آن به‌عنوان مکانی برای استراحت، گردش، یا حتی فعالیت‌های ورزشی مثل دویدن و پیاده‌روی مراجعه می‌کنند. از طرفی این مجموعه دستخوش تغییراتی چون از بین رفتن دره ضلع شرقی، تغییر شکل کوه‌های اطراف و تبدیل آنها به تفرجگاه بوده است. در گذشته دروازه قرآن بر سر راه ورودی به شیراز قرار داشت؛ ولی پس از مرمت‌های اخیر، مسیر ورودی به شیراز را در کنار این اثر تاریخی قرار دادند تا آسیبی به آن وارد نشود (شکل ۵).

در شمال شهر شیراز در مسیر اصفهان به شیراز در میانه کوه‌های بابا کوهی و چهل مقام، تنگ‌راهی وجود دارد که آن را تنگه الله‌اکبر می‌خوانند. در حاشیه راه اصلی، بنای تاریخی به چشم می‌خورد که مشهور به دروازه قرآن است. به‌عنوان یک مرکز تاریخی و فرهنگی در شیراز، دروازه قرآن یک جاذبه مهم برای گردشگران و مردم محلی است. وجه تسمیه بنای دروازه قرآن به‌خاطر قرآنی است که در درون اتاقکی بر بالای این بنا جای داده شده است. امروزه اطراف دروازه قرآن مجموعه‌ای تفریحی و گردشگری شهری محسوب می‌شود که جایگاهی

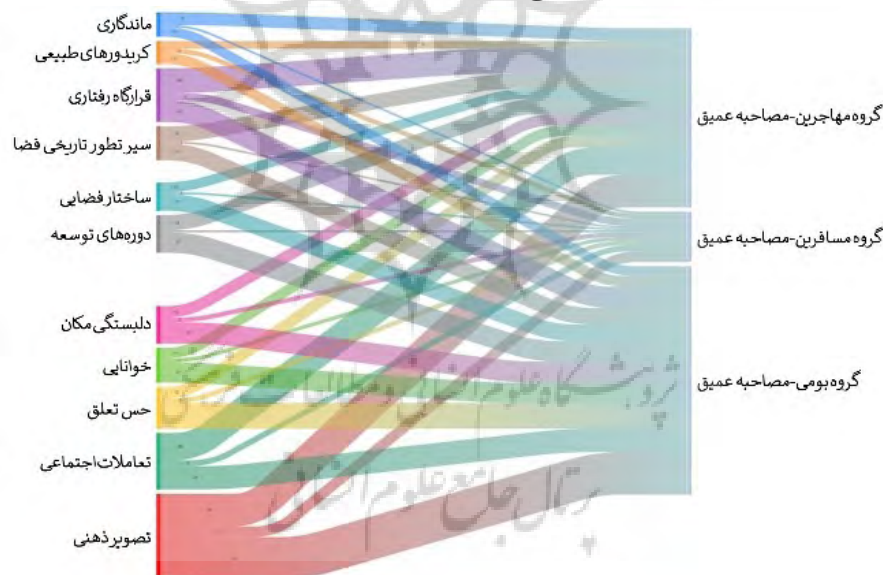


شکل ۵- قلمرو مکانی پژوهش

خاطره جمعی گروه‌های هدف در قالب یک نمودار نمایش داده شده است (نمودار ۱).

۴ یافته‌ها و بحث

پس از انجام فرایند تحلیل در محیط نرم‌افزار AtlasTi شدت اثرگذاری هر کیفیت فضایی بر

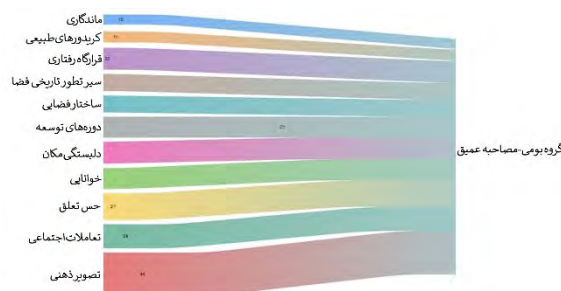


نمودار ۱- ارتباط و همبستگی کیفیات فضای شهری در بین گروه‌های مراجعه‌کننده (مأخذ: نگارندگان)

ذهنی افراد از فضا، مؤثرترین عامل در ماهیت شکل‌گیری خاطره جمعی است و این مسأله به‌روشنی در نمودار ۱ نمایان است. همچنین برای درک بهتر چگونگی تغییرات و اثرگذاری کیفیات فضا بر خاطره جمعی، برای هر گروه به‌صورت مجزا نیز

با بررسی نمودار (۱) به نظر می‌رسد که به ترتیب تصویر ذهنی، تعاملات اجتماعی و قرارگاه رفتاری بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری خاطره جمعی از نگاه همه کاربران داشته‌اند. عمدتاً مصاحبه با کاربران فضا به رخدادهایی که بر اذهان آنان نقش بسته بود منتهی می‌شد و از این‌رو می‌توان نتیجه گرفت؛ تصویر

نمودار شدت تهیه و ارائه شده است (نمودارهای ۴ تا ۲).



نمودار ۲- ارتباط و همبستگی کیفیت فضای شهری از نگاه کاربران بومی



نمودار ۳- ارتباط و همبستگی کیفیت فضای شهری از نگاه کاربران مهاجر



نمودار ۴- ارتباط و همبستگی کیفیت فضای شهری از نگاه کاربران مسافر

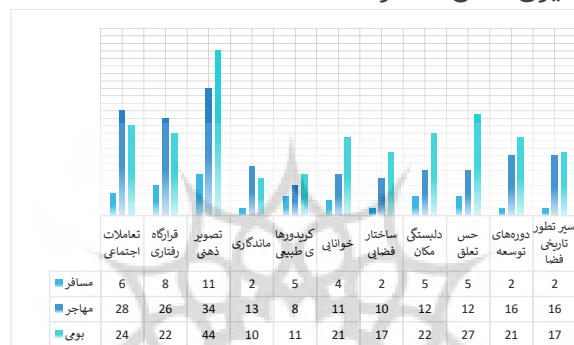
تصویر ذهنی، احساس تعلق به فضا و تعاملات اجتماعی مؤثرترین کیفیات فضایی در چگونگی خاطرۀ جمعی تلقی می‌شوند. در این گروه اغلب کاربران به خاطرات فردی و جمعی متعددی که در فضای دروازه قرآن داشته‌اند اشاره می‌کردند. همچنین در این گروه وجود احساس تعلق به فضا امری بدیهی است. تعاملات اجتماعی نیز در این گروه در قالب ملاقات‌های دوستانه و بازی‌های

نهایتاً در راستای دستیابی به درک جامع‌تری از پراکندگی شدت کیفیات در بین گروه‌های مختلف، به صورت عددی، نمودار ۵ و برای درک بهتر تفاوت بین اثرگذارترین کیفیات، نمودارهای ۶ تا ۸ ارائه شده‌اند. بر این اساس چگونگی شکل‌گیری خاطرۀ جمعی در فضای دروازه قرآن برای کاربران مختلف، متفاوت به نظر می‌رسد. از این حیث در گروه اول از مراجعین به فضا یعنی کاربران بومی، به ترتیب

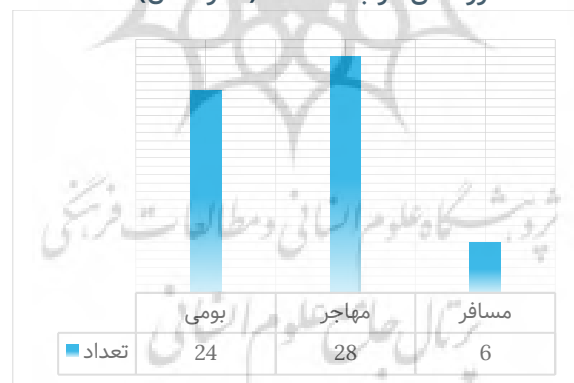


جمعی در فضای شهری دروازه قرآن عوامل ادراکی بوده‌اند. از این رو روشن است که رخداد این کیفیات فضایی مستلزم وجود عناصر شاخص است. در محدوده مورد پژوهش بنای اصلی دروازه قرآن این فرصت را محیا ساخته تا به کمک کیفیات یادشده حس خاطره جمعی را پررنگ‌تر جلوه دهد. همچنین با توجه به نتایج یادشده می‌توان تأیید نمود که شکل‌گیری تصویر ذهنی منوط به وجود عنصر شاخص بنای اصلی دروازه قرآن است که به دفعات در فرایند مصاحبه تکرار شده است.

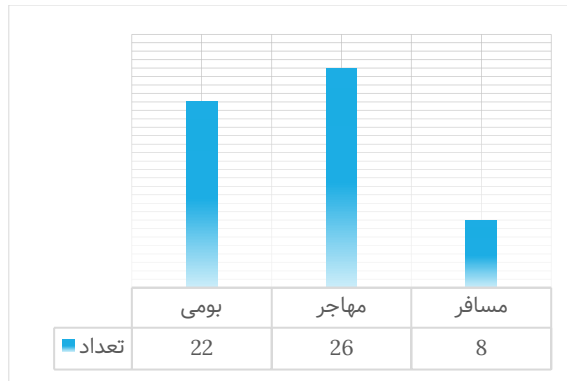
دسته‌جمعی نمود پیدا می‌کند که در فرایند مصاحبه به دفعات تکرار شده است. بر همین اساس در گروه دوم از کاربران فضا یعنی مهاجرین، به ترتیب تصویر ذهنی، تعاملات اجتماعی و قرارگاه رفتاری مؤثرترین کیفیات فضای شهری در شناسایی خاطره جمعی قلمداد می‌شوند. نهایتاً گروه سوم کاربران فضا (مسافرین) به ترتیب تصویر ذهنی، قرارگاه رفتاری و تعاملات اجتماعی را مؤثرترین کیفیات فضا در القای حس خاطره‌انگیزی می‌دانند. از طرفی در فرایند مصاحبه و نتایج به دست آمده دریافت می‌شود که مهم‌ترین و مؤثرترین موارد شکل‌گیری حس خاطره



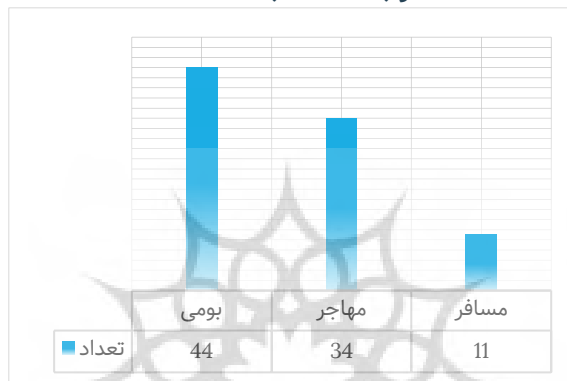
نمودار ۵ مقایسه شدت کیفیات فضای شهری در بین گروه‌های مراجعه‌کننده (نگارندگان)



نمودار ۶- مقایسه درصد تعاملات اجتماعی در بین گروه‌های مراجعه‌کننده به فضا



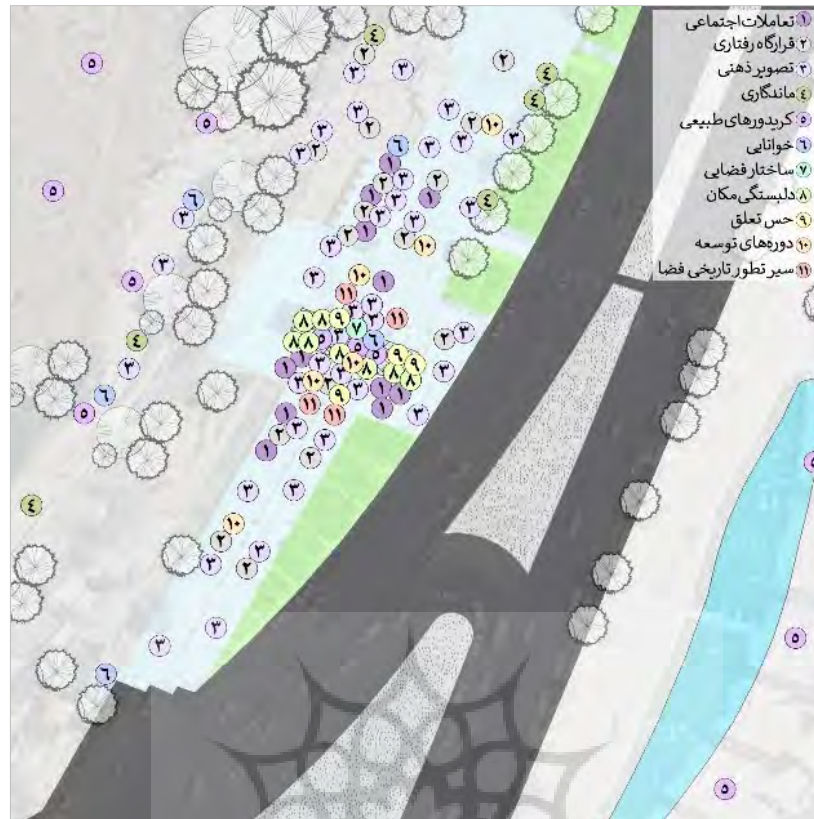
نمودار ۷- مقایسه درصد قرارگاه رفتاری در بین گروه‌های مراجعه‌کننده به فضا



نمودار ۸- مقایسه درصد تصویر ذهنی در بین گروه‌های مراجعه‌کننده به فضا

رخدادهایی که به کالبد و فعالیت وابسته هستند بسیار سریع‌تر در اذهان کاربران نقش می‌بندند و به تصویر ذهنی مثبت و نهایتاً خاطره جمعی تبدیل می‌شوند. در ادامه برای درک بهتر چگونگی کیفیات فضایی به لحاظ مکانی با بهره جستن از نرم‌افزار ArcGIS نقاط مشخص شده برای هر کیفیت در فرایند مصاحبه به کمک ابزار Euclidean distance تحلیل گردید. در جهت رسیدن به نتایج چگونگی شدت عوامل مؤثر بر شکل‌گیری خاطره جمعی در بین همه کاربران فضا نقشه (۱) ارائه شده است. اغلب کیفیات فضاهای شهری مرتبط با حافظه جمعی با حضور و تعدد کیفیت‌ها نمود فزون‌تری پیدا می‌کنند، از این رو برای محاسبه فواصل میان مختصات رخدادهای فضایی (کیفیات فضایی) از ابزار مذکور بهره برده شد.

براساس نمودارهای ارائه‌شده در این بخش می‌توان نتیجه گرفت؛ مراجعین بومی، با حس تعلق به فضا و ارتباط نزدیک با عناصر کالبدی نظیر بنای دروازه قرآن، رخدادهای متنوع و فراوانی نظیر جشن‌ها، اعیاد، دوره‌های و ملاقات‌های دوستانه را تجربه می‌کنند که این خاطرات در مراجعه‌های بعدی به فضا به شکل تصویر ذهنی از فضا نمود پیدا می‌کند و زمینه‌ساز ایجاد حس خاطره‌انگیزی می‌شود. همچنین تعاملات اجتماعی و قرارگاه‌های رفتاری در شکل‌گیری خاطرات جمعی نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند، به‌گونه‌ای که در همه گروه‌های مراجعه‌کننده به فضا این موارد درصد بالایی به خود اختصاص داده‌اند. در این رابطه مواردی از قبیل بازی‌های دسته‌جمعی، موسیقی خیابانی، دست‌فروشی و حضور دسته‌جمعی بسیار پرتکرار بوده‌اند. بدیهی است که ارتباط بین کاربران فضا و



نقشه ۱- موقعیت کدهای پرتکرار با تفکیک کیفیت مربوطه (نگارندگان)

این نقشه به پیوست جدول ۳ ارائه شده و موقعیت نمود هر کیفیت فضای شهری را به صورت مکان مینمایند.

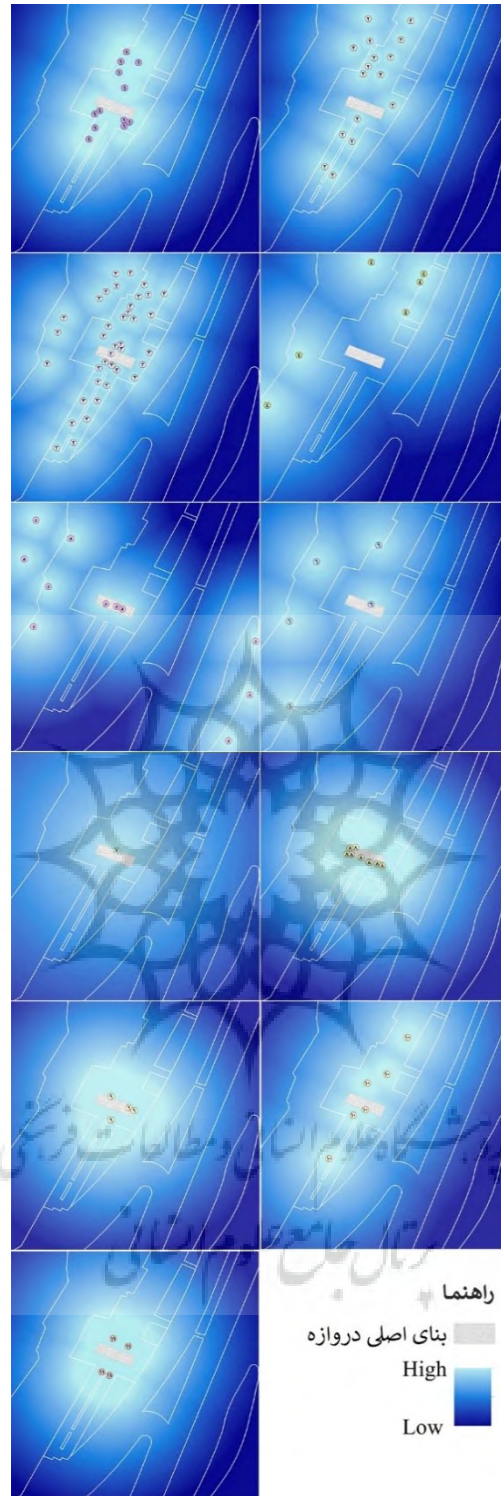
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی



جدول ۳- موارد پرتکرار در متون مصاحبه با تفکیک گروه‌های مراجعه‌کننده به فضا (نگارندگان)				
مسافر	مهاجر	بومی	کیفیت	
حضور دسته‌جمعی	ملاقات دوستان، حضور دسته‌جمعی	ملاقات دوستان، بازی‌های دسته‌جمعی	تعاملات اجتماعی	۱
بازی‌های دسته‌جمعی، موسیقی خیابانی، دست‌فروشی،	بازی‌های دسته‌جمعی، موسیقی خیابانی، دست‌فروشی،	بازی‌های دسته‌جمعی، موسیقی خیابانی، دست‌فروشی،	قرارگاه رفتاری	۲
بازی‌های دسته‌جمعی، موسیقی خیابانی	عید نوروز، اعیاد خاص، سیل سال ۹۸، آتش زدن طاووس، محرم، نیمه شعبان، بازی‌های دسته‌جمعی،	بازی‌های دسته‌جمعی، موسیقی خیابانی، محل ورود و خروج از شهر، جشن ۲۲ بهمن، عید نوروز، اعیاد خاص، سیل سال ۹۸، آتش زدن طاووس، محرم، نیمه شعبان	تصویر ذهنی	۳
استراحت چندساعته	گذراندن روز تعطیل در این فضا	گذراندن روز تعطیل در این فضا	ماندگاری	۴
دید به شهر از بالای دروازه، دید به مناظر طبیعی اطراف	دید به شهر از بالای دروازه، دید به مناظر طبیعی اطراف	دید به شهر از بالای دروازه، دید به مناظر طبیعی اطراف	کریدورهای طبیعی	۵
وجود مسیرهای قابل فهم و ساده	وجود عناصر شاخص همچون دروازه و آرامگاه خواجه، وجود مسیرهای قابل فهم و ساده	وجود عناصر شاخص همچون دروازه و آرامگاه خواجه، وجود مسیرهای قابل فهم و ساده	خوانایی	۶
ورودی شهر، بنای شاخص دروازه	ورودی شهر، بنای شاخص دروازه	ورودی شهر، بنای شاخص دروازه	ساختار فضایی	۷
-	احساس غرور با حضور در فضا	احساس خوب به واسطه اینکه شیرازی هستیم، احساس غرور با حضور در فضا	دل‌بستگی مکان	۸
در صورت آسیب دیدن فضا آزرده‌خاطر می‌شوم	در صورت آسیب دیدن فضا آزرده‌خاطر می‌شوم	بخشی تاریخ و هویت شهر بودن، در صورت آسیب دیدن فضا آزرده‌خاطر می‌شوم	حس تعلق	۹
-	محل تردد بودن بنای اصلی دروازه در گذشته	محل تردد بودن بنای اصلی دروازه در گذشته	دوره‌های توسعه	۱۰
-	تغییر مسیر تردد و شکل‌گیری فضای دروازه قرآن	تغییر مسیر تردد و شکل‌گیری فضای دروازه قرآن	سیر تطور تاریخی فضا	۱۱

شدت هر کیفیت در فضای دروازه قرآن است. از این رو نقشه (۲) برای نمایش شدت هر کیفیت با ابزار Euclidean distance ارائه شده است. شایان به ذکر است که در این بخش کیفیات فضا از نگاه همه کاربران در نظر گرفته شده است. با کاهش فواصل میان مختصات محل رخداد یا وقوع کیفیت‌های شهری، شدت اثرگذاری آن افزایش می‌یابد. بدیهی است که با افزایش تعداد رخدادها و کیفیت‌های مرتبط با خاطره جمعی، کیفیت عمومی فضا دستخوش تغییر مثبت خواهد بود.

بر اساس نقشه ۱ می‌توان استنباط نمود که عناصر شاخص کالبدی (همچون؛ بنای اصلی دروازه قرآن) می‌توانند به میزان چشمگیری در چگونگی شکل‌گیری خاطرات جمعی مؤثر باشند. حال اینکه بر اساس پخشایش کدها در نقشه مذکور روشن است که، غالب کدها به روش‌های متنوع دارای ارتباط با عنصر شاخص کالبدی (بنای دروازه قرآن) هستند. همین امر ادعای یادشده را تأیید می‌نماید. قرارگیری هر کیفیت در مختصات متنوع از فضای دروازه قرآن رهنمودی برای ایجاد نقشه‌های نمایش



نقشه ۲- تحلیل موقعیت مکانی و پخشایش کدها
(نگارندگان)



۵ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بوده است. البته شایان به ذکر است که عوامل غیرکالبدی نیز تا حدود قابل توجهی در خاطره‌انگیزی فضای دروازه قرآن مؤثر بوده‌اند.

تعاملات اجتماعی و قرارگاه‌های رفتاری با عناصر کالبدی شهر به یکدیگر پیوند خورده و تصویر ذهنی شهری را شکل می‌دهند. در این فرایند، عناصر شاخص کالبدی نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند. از طرفی مراجعین بومی با توجه به وجود عناصر شاخص کالبدی مانند دروازه قرآن، احساس تعلق به فضا را تجربه می‌کنند. این احساس تعلق به فضا باعث ایجاد و تقویت خاطرات جمعی می‌شود. همچنین، تعاملات اجتماعی و رویدادها در این فرآیند تأثیر بسزایی دارند. در نتیجه، می‌توان ادعا کرد که ارتباط نزدیک بین عناصر کالبدی فضا، تعاملات اجتماعی و رویدادها باعث ایجاد یک تصویر ذهنی فرهنگی و اجتماعی از شهر می‌شود. این تصویر ذهنی نقش مهمی در شکل‌گیری خاطرات جمعی دارد. به‌ویژه در مورد مراجعین بومی که با تاریخ و فرهنگ شهری وابستگی دارند، احساس تعلق به فضا به‌خاطر حضور عناصر کالبدی، مهم‌ترین عامل است. بدین ترتیب در طراحی و توسعه شهرها، توجه به عناصر کالبدی در راستای تعاملات اجتماعی و قرارگاه‌های رفتاری می‌تواند احساس تعلق به فضا را برای افراد افزایش دهد. این اقدامات می‌توانند به شکل فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی در فضاهای شهری نمایان شده و خاطرات جمعی را تقویت نمایند. این مهم زمینه‌سازی برای ایجاد خاطره جمعی برای کاربران فضا در همه گروه‌های سه‌گانه مورد مطالعه است که می‌تواند به کمک تقویت تعاملات اجتماعی و ایجاد قرارگاه‌های رفتاری میسر شود. با توجه به اهمیت مسأله خاطره‌جمعی در شهرهای امروزی می‌توان نوشتار حاضر را به‌صورت تطبیقی در چند فضای شهری با عناصر نشانه‌ای با مقیاس و میزان بارزهمندی متنوع به کار بست. بدین ترتیب امکان رتبه‌بندی حاصل از مقایسه تطبیقی این فضاها حاصل می‌شود که می‌تواند در نحوه برنامه‌ریزی و طراحی مورد استفاده قرار گیرد.

پژوهش حاضر به لحاظ نیل به نتایج، دارای اشتراکاتی با پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه است. براساس پژوهش لک و حکیمیان (۲۰۱۹)، مهم‌ترین مفهوم برای شرکت‌کنندگان براساس چهار موضوع گسترده از تحلیل پدیدار شد: مکان، فعالیت‌ها/رویدادها، تاریخ، و تصاویر/ارزش‌های شخصی. محیط فیزیکی میدان بهارستان ازجمله بناهای تاریخی و مهم‌ترین مفهوم برای شرکت‌کنندگان شناخته شد. بدین ترتیب در پژوهش حاضر نیز مهم‌ترین و مؤثرترین کیفیات فضایی، تصویر ذهنی و تعاملات اجتماعی شناخته شدند. از طرفی عنصر شاخص کالبدی (بنای دروازه قرآن) مهم‌ترین مفهوم برای شرکت‌کنندگان شناخته شد. همچنین براساس پژوهش لویکا (۲۰۰۸) که به ویژگی‌های مختلف تازه‌واردان به یک مکان اشاره دارد، که نقش مهمی در تحلیل دیدگاه‌ها و درک‌های آنان از مکان ایفاء می‌کند. در نتیجه تازه‌واردان به یک مکان در مقایسه با ساکنان طولانی‌مدت درک متفاوتی دارند. همین مسأله نقطه اشتراک نتایج با پژوهش حاضر است. به‌نحوی که کمترین مقادیر شدت کیفیات فضای شهری در بین گروه‌های مراجعه‌کننده براساس نمودار (۵) متعلق به گروه مسافرین که سبقه حضور کوتاه‌تری نسبت به سایر گروه‌های شرکت‌کننده دارند است. پژوهش میان‌رودی و همکاران (۲۰۱۷)، رمزگان ادراکی را بیانگر مؤلفه ادراکی-ذهنی حس خاطره جمعی در میدان حسن‌آباد می‌داند و معتقد است که بیشترین تأثیر را در خاطره‌انگیزی میدان دارد. از سویی در پژوهش حاضر نیز کیفیت تصویر ذهنی که برگرفته از بعد ادراکی است، مؤثرترین عامل در خاطره‌انگیزی فضای دروازه قرآن شناخته شده است. اما میرمقتدائی (۲۰۰۹) در پژوهشی به این اصل دست یافت که معیارهای غیرکالبدی بیشتر از عوامل کالبدی در شکل‌گیری و ثبت خاطرات جمعی تأثیرگذارند. نتایج پژوهش حاضر برخلاف این پژوهش، نقش معیارهای کالبدی بسیار تأثیرگذار



منابع

- Boyer, C. (1996). *The city of collective memory: Its historical imagery and architectural entertainments*. Cambridge, Massachusetts and London, England: MIT Press. ISBN: 9780262522113.
- Chilli, B., & Ozbayraktar, M. (2022). A Study on Revealing the Original Spatial Character, Collective Memory of Adapazarı/Uzuncharsi. *Kent Akademisi*, 15(1), 177-202.
<https://doi.org/10.35674/kent.1016903>
- Daneshpour, S. A., Alalhesabi, M., & Hosseini Koumleh, M. (2021). A Methodological Framework in Identifying the Research-Worthy Problems in the Field of "Collective Memory in Iranian Cities" by Adopting Problem-Based Approach. *Journal of Architecture and Urban Planning*, 14(33), 57-77.
<https://doi.org/10.30480/aup.2022.3648.1781> (In Persian).
- DashtGard, S., Akbari, M., (2023). Evaluative Image in Social Spaces by Enhancing Collective Memory and Likability in the City (Case Study: The Area of Quds Square to Imamzadeh Hassan in the City of Karaj), *Journal of Space and Place Studies*, Volume:1 Issue: 4, 2023.
<https://doi.org/10.30495/jsps.2023.1992888.1054> (In Persian).
- Dehkhoda, A. (1931). *Dehkhoda Encyclopedia*. Tehran: Tehran University Press (In Persian).
- Esmaeilian, S., & Ranjbar, E. (2014). Finding Main Effective Factors of Creating and Transition of Collective Memory in Urban Public Spaces, Case Study: Tehran: Tajrish Square, Baharestan Square, and Plaza City Theater. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 6(11), 181-194.
<https://sid.ir/paper/491664/fa> (In Persian)
- Eyerman, R. (2001). *Cultural trauma: Slavery and the formation of African American identity*. Cambridge University Press.
- Flick, U. (2022). *Doing Interview Research: The Essential How to Guide*. London; Los Angeles: Sage Publications.
- Fox, N. (2009). *Using Interviews in a Research Project*. The NIHR Research Design Service, University of Sheffield.
- Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (Eds.). (2002). *Handbook of Interview Research: Context and Method*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How Many Interviews Are Enough?: An Experiment with Data Saturation and Variability. *Field Methods*, 18(1), 59-82.



- <https://doi.org/10.1177/1525822X05279903>
- Gutierrez, E. M. (2012). *Memories without a Place*, USA: Blackwell Publishing, 19-31.
<https://doi.org/10.1007/s10339-005-0012-z>
- Habibi, M. (2001), *tourism pedestrian ways*, HONAR-HA-YE-ZIBA, Issue: 9, PP: 43-51.
<https://sid.ir/paper/5838/fa> (In Persian)
- Habibi, M. (2004) *We have deleted the memories of the city*. Tehran: Building and Architecture.
- Halbwachs M (1980) [1950] *The collective memory* (translated by Francis JD Jr, Vida YD). Reprinted by Harper Colophon.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*, Edited and Translated by Lewis Coser, Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Hasani Mianroudi, N., Majedi, H., Saeide Zarabadi, Z. S., & Ziari, Y. (2018). *Exploring Concept of Collective Memory and its Retrieval in Urban Areas with Semiotic Approach (Case study: Hasan-Abad square)*. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 14(56), 17-32.
<https://sid.ir/paper/154392/fa> (In Persian)
- Hosseini Koumleh, M., & Sotoudeh Alambaz, F. (2013). *The Role of Collective Memory in Urban Regeneration: in Search of Solutions to Historic Area Regeneration in Lahijan*. *Honar-Ha-Ye-Ziba: Memory Va Shahrsazi*, 18(19), 70-79.
<https://doi.org/10.22059/jfaup.2013.51684> (In Persian)
- Khosrokhavar, F. (2004). *Cities and Memoires*. Tehran: Building and Architecture. (In Persian)
- Lak, A., & Hakimian, P. (2019). *Collective memory and urban regeneration in urban spaces: Reproducing memories in Baharestan Square, city of Tehran, Iran*. *City, Culture and Society*, 18, 100290.
<https://doi.org/10.1016/j.ccs.2019.100290>
- Land, J. (2023). *Synthesizing collective memory and counter-memory in urban space*. *Urban Geography*, 44(5), 1011-1020.
<https://doi.org/10.1080/02723638.2023.2205261>
- Lewika, M. (2008), *Place Attachment, Place Identity, and Place Memory: Restoring the Forgotten city past*, *Journal of Environmental Psychology* 28 (2008) 209-231.
<https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.02.001>
- Liao, Z., & Dai, G. (2020). *Inheritance and dissemination of cultural collective memory: An analysis of a traditional festival*. *Sage Open*, 10(1).
<https://doi.org/10.1177/2158244020901601>



- Mirmoghtadaee, M. (2009). Criteria for Evaluation of Formation, Remembering and Recording of Collective Memory. HONAR-HAYE-ZIBA. Issue: 37.
<https://sid.ir/paper/5871/fa> (In Persian)
- Mohammadi, M., Minaei, S., (1402), Analysis of the effect of the event on the creation of collective memory in urban space with emphasis on the reception spaces of different socio-religious groups, Quarterly Journal of Architecture and Urbanism, Vol. 2, No. 7, Autumn 2023.
doi:
10.22034/rau.2024.2015371.1069
- Nora, P. (1996). Realms of memory. New York, NY: Columbia University Press. Othman, S., Nishimura, Y., & Kubota, A. (2013). Memory association in place making: A review. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 85, 554-563.
- Pakzad, J., Bozorg, H. (2012) "alphabet of environmental psychology for designers". Tehran: Arman-Shahr. (In Persian)
- Rossi, Aldo, (1982), The Architecture of the city, Cambridge, the MIT, press, Massachusetts.
- Sholeh, M., & Zeraati, B., (2023). Investigating Effective Factors for Increasing the Sense of Belonging in Urban Pedestrian Walkways (Case Study: Shahid Chamran Pedestrian Walkway, Shiraz), Urban Economics and Planning, Vol 4(3), Autumn 2023.
<https://doi.org/10.22034/uep.2023.410333.1391>
- Sholeh, M. (2006), The old city gates in the Collective Memory of Contemporary city: exploring the mamorial roots, Honar-HA-YE-Ziba, Issue: 27, PP: 17-26. .
<https://sid.ir/paper/5743/fa> (In Persian)
- Wilson, R. (2005). Collective memory, group minds and the extended mind Thesis. Cognitive Processing, 6(4), 227-236.
<https://doi.org/10.1007/s10339-005-0012-z>